

Criminological characteristics of crimes committed in states of affect and problems of understanding the personality of the criminal

Komil KHAKIMOV¹

Tashkent State Law University

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 2021
Received in revised form
28 May 2022
Accepted 20 June 2022
Available online
25 July 2022

Keywords:

affect,
affect-status,
criminal law,
psychology,
stress,
stress,
pathology,
excitement,
passion,
mood,
criminal personality.

ABSTRACT

The study of the identity of the offender is much more reliable than a retrospective assessment of the circumstances of the past that did not exist at the time to determine the causes of a particular crime. The notion of the identity of the offender is closely related to the commission of the crime, so some of its features may also apply to the identity of the offender. This article analyzes the personality traits of a perpetrator in an affective situation, his behavior, and his motivation for committing a crime. The author analyzes the signs that motivate this category of individuals to come forward and make their own suggestions.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss6/S-pp31-42>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Аффект ҳолатида содир этилган жиноятларнинг кримнологик тавсифи ва жиноятчи шахсини тушуниш муаммолари

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

аффект,
аффект ҳолати,
жиноят ҳуқуқи,
психология,
руҳий зўриқиш,
руҳий тазйиқ,
патология,

Жиноятчининг шахсини ўрганиш муайян жиноят сабабларини аниқлаш учун ўтмишнинг бу вақтга келиб мавжуд бўлмай қолган ҳолатларини ретроспектив баҳолашга қараганда анча ишончлироқ. Жиноятчи шахси тушунчаси жиноят содир этилиши билан чамбарчас боғлиқ, шу боис унинг айрим белгилари жиноятчининг шахсига ҳам татбиқ этилиши мумкин. Мазкур мақолада

¹ Head of Department, Tashkent State Law University. E-mail: hkb22@mail.ru.

ҳаяжон,
эҳтирос,
кайфият,
жиноятчи шахси.

аффе́кт ҳолатида жиноят содир этган шахснинг индивидуал хусусиятлари, унинг хулқ-атвори, жиноят содир этишга ундовчи белгилари таҳлил қилинган.

Муаллиф ушбу тоифа шахсларнинг жиноят содир этишга ундовчи белгиларини таҳлил қилиб, бу борада ўз таклифларини илгари сурган.

Криминологическая характеристика преступлений, совершаемых в состоянии аффекта и проблемы понимания личности преступника

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

аффе́кт,
аффе́кт-статус,
уголовное право,
психология,
стресс,
стресс,
патология,
волнение,
страсть,
настроение,
личность преступника.

Для установления причин конкретного преступления изучение личности преступника гораздо надежнее, чем ретроспективная оценка обстоятельств прошлого, не существовавших на тот момент. Понятие личности преступника тесно связано с совершением преступления, поэтому некоторые его признаки могут относиться и к личности преступника. В этой статье анализируются личностные качества преступника в аффективной ситуации, его поведение и мотивация к совершению преступления. Автор анализирует признаки, которые побуждают эту категорию людей, и предлагает свои предложения.

Жиноят қонунчилигини либераллаштириш ва айбдорга адолатли жазо тайинлашда мавжуд жиноят қонуни нормаларини чуқур илмий жиҳатдан таҳлил қилиш ҳамда уларни амалиётда қўллаш билан боғлиқ муаммоларни ечиш борасида таклифлар билдириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзида вазиятга боғлиқ равишда вужудга келиш характерини касб этувчи кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффе́кт) ҳолатида содир этилган жиноятларда айбдорнинг ўзига хос ижтимоий хавфлилик даражасининг инобатга олиниши муҳим аҳамиятга эга.

Гарчи кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффе́кт) ҳолатида шахснинг хулқ-атвори ўзи учун одатдагидек бўлмаса-да, унда айбдор шахсининг ўзига хос жиҳатлари ва аниқ социал-психологик сифатлари намоён бўлади.

Аффе́кт (кучли руҳий ҳаяжонланиш) ҳолатида содир этилган жиноятни қонун билан муҳофазаланадиган ижтимоий муносабатларга зарар етказувчи ижтимоий хавфли қилмиш сифатида эмас, балки жиноятни содир этишга олиб келувчи бир қанча сабабларга эга бўлган социал ҳодиса сифатида баҳолаганимизда, кўпчилик ҳолатларда айбдор ижтимоий хавфли қилмиш содир этишни тўғридан-тўғри мақсад қилмаганлигига ва уни ўзидаги вазиятга нисбатан салбий таъсирини тўхтатишга етарли даражада куч топа олмаганлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин.

Аффе́кт ҳолатида пайдо бўлган низоли вазият кучли эмоционал энергияни ва жисмоний кучни бошқариш имкониятини чекловчи жараён билан бир вақтда юз беради ва у шахснинг психик жадаллигини тўсатдан ошириб юборувчи катализатор вазифасини ўтайди.

Кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолатида содир этиладиган жиноятлар ва бошқа вазиятга боғлиқ вужудга келадиган енгиллаштирувчи таркибли жиноятларни содир этувчи шахсларга қоида тариқасида барқарор жиноий малака етишмаслиги характерлидир. Қасддан одам ўлдириш жиноятини ўрганувчи олимлар орасида бир умумий фикр шаклланган: қасддан одам ўлдиришни аниқлаштирувчи жиҳат қотилнинг феъл-атвори, эмоционаллиги, яъни инсоннинг психикаси билан узвий боғлиқ [1].

Бундай вазиятда шахс жиноят содир этиш ҳақидаги қарорни бу қарор тўғрилигига амин бўлганлиги учун эмас, балки бу ҳолат ўз ҳаракатини тўғри танлашини қийинлаштирувчи шароитда юз берганлиги ва бу шахсга чуқур ўйланган қарор қабул қилиш имкониятини бермаслиги билан тавсифланади.

Аффект ҳолатидаги шахс хулқ-атворининг импульсивлиги унинг тўғри хулқ-атворини танлаш жараёнини қийинлаштириб юборади. Шу сабабли хулқ-атворни танлаш жараёни ўйланмаган ҳолда юз беради, лекин бу ҳолат хулқ-атворни кўққисдан юз беришини англамайди, бу вақтда ҳам индивид аниқ бир социал назорат таъсири остида бўлади.

Индивиднинг шахсий фазилатларида тажовузкор хулқ-атвор қуйидаги икки кўринишда намоён бўлади:

1. Етарли даражада ўзини-ўзи бошқариш қобилиятига эга бўлмаган шахс. Бундай шахслар кўпчилик томонидан ўрта меъёрда қабул қилинадиган ёки умуман эътибор ҳам қилинмайдиган вазиятларга ҳам тажовузкор жавоб беришга мойил бўлади. Бу каби ҳиссий беқарор шахсларда аффект кўпчилик ҳолатларда кутилмаган кўзғатувчи таъсирлар (кутилмаганда қилинадиган тажовуз, ҳақорат қилиш ва бошқалар) натижасида юзага келади.

2. Ўзини-ўзи бошқариш қобилияти юқори бўлган шахслар ўзларининг тажовузкор хатти-ҳаракатларини боса олади, лекин алоҳида ҳолатларда улар ҳам ҳаддан ташқари тажовузкор ҳаракатларга қўл уриши мумкин. Бу шахсларнинг аффектнинг вужудга келишига нисбатан мойиллиги, аввало, ташқи ҳолат ёки вазиятга ҳамда аффектнинг юзага келишига хизмат қилувчи руҳий қийинчиликларнинг тўпланишига нисбатан пассив шаклдаги муносабати билан ажралиб туради [2]. Узоқ муддатли руҳий тушкунлик ёки қийинчиликлар ҳолати мавжуд шароитларда аффект арзимаган сабаб туфайли ҳам вужудга келиши мумкин. Бу ҳар иккала турдаги шахсий фазилатларга эга бўлган шахслар аффект ҳолатида портлашга мойил бўлади. Улар бир-биридан аффектни кўзғатувчи вазиятларнинг ўзига хос характери билан фарқланади [3].

Агар жиноят субъекти жиноят-ҳуқуқий тушунча бўлса, жиноятчи шахси эса социал-биологик ва социал-психологик тушунча саналади. Жиноят субъекти ўзида шахс ижтимоий хавfli қилмиши учун жиноий жавобгарликка тортиш учун зарур бўлган белгиларни тавсифлайди. Жиноятчи шахси эса жиноят субъектига нисбатан кенгроқ тушунча бўлиб, у ўзида жиноят субъекти тавсифлайдиган белгилар доирасидан четда қоладиган кенгроқ доирадаги белгиларни ва шахсни социал тавсифига оид хусусиятларни қамраб олади [4]. Криминология фанида жиноятчи шахси сифатида “шахс томонидан жиноят содир этилишига сабаб бўладиган ўзига хос ижтимоий-руҳий хусусиятларнинг мажмуаси” [5] тушунилади.

Шу билан бирга, ушбу тушунча жиноят қонунидаги жазо тайинлаш ва жазони ўташдан озод қилиш каби масалаларни ҳал қилишда жиноий-ҳуқуқий аҳамият касб этади. Ушбу фикримизнинг тасдиғи сифатида Жиноят кодексининг

55-моддасида жазо тайинлашда инобатга олиниши лозим бўлган енгиллаштирувчи ҳолатлар белгиланган бўлиб, унга вояга етмаганнинг жиноят содир этиши, ҳомиладор аёлнинг жиноят содир этиши; оғир шахсий, оилавий шароитлар оқибатида ёки бошқа мушкул аҳволда жиноят содир этиш каби жиноятчи шахсини тавсифловчи ижтимоий-психологик ва ижтимоий-биологик хусусиятлар киритилган. Ушбу хусусиятлар жиноятчининг демографик ва социал белгиларини (ёши, оилавий шароити), унинг жиноят содир этиш вақтидаги биологик ҳолати (ҳомиладорлиги, оғир шахсий, оилавий шароитлар оқибатида ёки бошқа мушкул аҳвол) каби масалаларни ўз ичига қамраб олади.

Қ.Абдурасулованинг қуйидаги фикрини қўллаб-қувватлаймиз: “Объектив реаллик бўлмиш жиноятчининг шахсини ўрганиш муайян жиноят сабабларини аниқлаш учун ўтмишнинг бу вақтга келиб мавжуд бўлмай қолган ҳолатларини ретроспектив баҳолашга қараганда анча ишончлироқ. Жиноятчи шахси тушунчаси жиноятнинг содир этилиши билан чамбарс боғлиқ, шу боис унинг айрим белгилари жиноятчининг шахсига ҳам татбиқ этилиши мумкин. Уларга, аввало, ижтимоий хавфлилик киради. Бу жиноят ҳуқуқининг жиноятлар таркибига эга бўлган барча нормаларида жамиятга зиён етказувчи ижтимоий хавфли қилмишлар учун жавобгарлик назарда тутилган тақдирдагина тўғри бўлади” [6].

“Жиноятчининг шахси билан боғлиқ ўзига хос хусусиятларни билиш якка тартибда содир этиладиган жиноятларнинг олдини олиш, уларнинг содир этилишига сабаб бўлган омиллар ҳамда жиноят туфайли шахсга етказиладиган салбий таъсирни бартараф этиш учун муҳим.” [7], деб ҳисоблайди О.Зокирова. “Шахс, – деб ёзади Г.М. Резник, – билимларнинг ҳар қандай соҳаси учун энг мураккаб объект ҳисобланиб, унга бирорта ҳам фанда тўлиқ таъриф берилмайди, аксинча, ҳар бир фан шахсни ўзича талқин қилади” [8]. О.Жалилов масалага ўзгача ёндашган ҳолда, “жиноят содир этишга имкон туғдирадиган барча объектив омиллар ҳам жиноятчи шахси билан боғлаб бўлмайди. Масалан, жиноятчилик даражаси юқори бўлган мавзеда жиноятдан жабрланиш ҳоллари кўп учрайди. Лекин ушбу омил жиноятчининг шахси билан эмас, балки ўша мавзедаги криминоген муҳит билан боғлиқ бўлади” [9], деб ҳисоблайди.

Субъект жамиятдаги ижтимоий муносабатлардаги иштироки жараёнида ўзига хос хулқ-атвор шаклига эга бўлади. Бу жараён жамият назорати остида юз беради ва “мен” шаклида намоён бўлувчи ўзини – ўзи бошқаришнинг натижаси ҳисобланади.

Хулқ-атворнинг турли шакли олдиндан ўйланишнинг ҳосиласи бўлиб, аниқ бир ҳолатларда қандай ҳаракат қилиш лозимлиги онгда аниқ бир хулқ-атвор шакли сифатида шаклланиб қолади.

Аниқ бир хулқ-атворнинг шаклланишида бир неча маротаба такрорланиш натижасида юзага келадиган “руҳий қўзғалишларнинг тўпланиши” жараёни муҳим рол ўйнайди. Бир хил шаклдаги хулқ-атворнинг такрорланиши натижасида шахсда худди шу шаклдаги вазият пайдо бўлганда тўсатдан ҳаракатланадиган хулқ-атвор тури вужудга келади. Бу ҳолатда гап аниқ бир ҳаётий вазиятга нисбатан шахснинг ижтимоий хавфли ҳаракатлар билан жавоб бериш жараёни ҳақида бормоқда. Шахс бу шаклда реакция қилишга руҳий жиҳатдан тайёр бўлса-да, кўпчилик ҳолатларда ўз ҳаракатларини чуқур англамайди ва унинг ўз ҳаракатларини оқлашга қаратилган мотивлари, кўпинча, юзаки характер касб этади.

Аниқ бир ҳаётӣй вазиятда жиноий ҳаракатларнинг асосий элементи бўлиб вужудга келган вазиятга ахлоққа зид ва қонунга хилоф равишда жавоб қайтариш учун шахс маълум даражада эмоционал тайёр бўлиши лозим.

Шахсда шаклланадиган хулқ-атвор шаклига тўхталадиган бўлсак, бу индивиднинг тасавурида бир неча маротаба такрорланиш натижасида ҳам вужудга келиши мумкин. Масалан, агар субъект ўз хотини хиёнат қилган тақдирда уни ўлдириш ҳолатини кўп маротаба тасаввур қилган бўлса, шу ҳолат ҳақиқий ҳаётда юз берган тақдирда худди шу шаклда ҳеч қандай иккиланишларсиз мазкур жиноятни содир этиши мумкин. Чунки бу вақтгача субъект онгида бу жараён қатъий хулқ-атвор шакли сифатида мустаҳкам ўрин эгаллаб бўлган бўлади.

Аффект ҳолатида хулқ-атвор шаклини танлашда субъектнинг айнан қайси ижтимоий қадриятга зарар етказишга урунмоқчилиги муҳим рол ўйнайди. Бундай фикрга келишимизга сабаб, ҳатто, аффект ҳолатида ҳам шахснинг ўзи учун жуда қадрли бўлган объектга зарар етказишга қўли бормайди.

Шу сабабли юқори ҳуқуқий онг даражасига эга бўлган шахс ўч олиш эҳтиёжини қондириш учун бўлса-да, аффект ҳолатида қасддан одам ўлдира олмайди. Юқори ҳуқуқий онгнинг таъсири туфайли шахснинг одам ўлдириш хулқ-атвор шаклини амалга ошириш даражаси пасайиб кетади. Бу каби ҳолатларда одам ўлдириш содир этилиши учун иродавий кучланиш зарур ва унинг таъсирида одам ўлдириш хулқ-атвор шакли сифатида шахс томонидан қабул қилинади.

Бу ўринда қотилнинг психикасини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Тадқиқотлар кўрсатишича, кўпчилик (76%) маҳкумлар содир этган жиноятларининг таснифи бўйича ўзларини фақат тергов ва суд муҳокамасида айбдор деб ҳисоблаб, ўз қилмишларига пушаймон бўлишган. Қолганлари ўз айбларини тан олишмаган (5,5%) ва қисман тан олишган (18,8%) [10].

Аффект ҳолатида содир этилган жиноятларда ҳам, кўпинча, айбдор ўзининг содир этган ижтимоий хавfli қилмишини оқлайди ва уни тўғри деб ҳисоблайди. Тадқиқотларимиз кўрсатишича, аффект ҳолатида жиноят содир этган шахс паст даражадаги социал мослашувчанлиги, атрофдаги воқеа-ҳодисаларга нисбатан юқори даражадаги сезувчанлиги ва хулқ-атвордаги импульсивлиги билан характерланади.

Е.Г. Журавельнинг фикрича, жиноят содир этиш вақтида айбдор аффект ҳолатида бўлганми, деган масалани тўғри ҳал қилиш учун аффектоген вазиятнинг умумий тавсифи, айбдорнинг индивидуал психологик ўзига хослиги, жиноят содир этиш арафасидаги психофизиологик ҳолати, жиноят содир этиш вақтидаги ҳаракатларининг характери, жиноят содир этилгандан сўнг ўз ҳаракатларининг оқибатларига бўлган муносабатини тадқиқ қилиш талаб қилинади [11].

Аффектлашган ҳаракатларни баҳолашда, аввало, ушбу ҳаракатларда аффектни қўзғатувчи одатдаги ва ҳатто мақсадга йўналтирилган аффект белгилари ҳам учраб туришини ҳисобга олиш лозим.

Юқоридаги таҳлиллардан кўриниб турибдики, аниқ бир вазиятларда эмоционал-иродавий беқарорликни намоиш қилиш шахснинг ўз мақсадларига эришишини осонлаштиради. Инсоннинг руҳий олами мана шу шаклда йўл тутишга мойил. Шу боис зўрлик ишлатиш шаклидаги аффектлашган жиноятларни, кўпинча, у ёки бу сабабга кўра жамиятнинг маданий тараққиёти ва шунга мос бўлган ҳис-туйғуга эга бўлмаган шахслар содир этади.

Эмоционал тартибсизлик (интизомсизлик) ҳолатининг вужудга келишини оддий шаклда инсон тарбиясидаги камчилик сифатида ҳам ёки уни қўзғатувчи бир қатор ички соматоген ва ташқи психоген, гелиомагнит таъсирлар сифатида ҳам асослаш мумкин [12].

Кўпчилик ҳолатларда аффе́кт ҳолатида жиноят содир этган шахсларни қандайдир сабабга кўра ҳаётда ўзини бошқариш каби ахлоқий омилларни тўла эгалламаган, шунингдек, ўзини-ўзи бошқариш, ўз ҳис-туйғуларини, ғзабини ва эмоцияларини бошқара олиш қобилиятлари шаклланмаганлар ташкил этади.

“Улар ўзларига халақит берувчи ҳар қандай шахсларга ёки нарсага нисбатан бесабрлик билан жавоб қайтаришга мойил бўлади. Улар мазкур тўсиқларни ёки бузилган манфаатларини (қадр-қиммати, шаънига, ҳурмат ва бошқа шунга ўхшаш ҳолатлар) ўзга шахслар ҳаётига зарар етказиш эвазига бўлса-да, бартараф этишга ёки тиклашга тайёр бўладилар” [13], деб таъкидлайди Н.А. Ратинова.

Жиноят содир этган шахсдаги билимсизлик, тарбиясизлик, маданиятсизлик, интеллектуал даражанинг пастлиги, шу билан бир қаторда, ўз ҳаракатларининг ўзгалар учун зарар етказиши мумкинлигини ва вазиятни тўғри баҳолай билмаслик каби хусусиятлар [14] аффе́кт ҳолатида жиноят содир этишга туртки бўлувчи омиллардан бири саналади.

Аксинча, шахсдаги юқори маданият, сабрлилик, эмоцияда барқарорликнинг ҳукм суриши ва низоли вазиятлардан чиқиш қобилиятининг мавжудлиги криминоген таъсирлардан ҳимоя қилувчи ўзига хос иммунитет вазифасини ўтайди ҳамда аффе́кт ҳолатининг вужудга келишига тўсқинлик қилади.

Бизнингча, аффе́кт ҳолати кўпчилик вазиятларда шахснинг ўзининг бузилган ҳуқуқларини ёки ҳақлигини ўзбошимчалик билан бунга сабаб бўлган айбдорни жазолаш йўли билан тиклашга қаратилган ҳаракатларида намоён бўлади.

Шубҳасиз, юқори ахлоқий тарбия ва маданиятга эга бўлган, жамиятда қабул қилиниши мумкин бўлган хулқ-атвор шаклини ўзлаштирган шахслар юқорида қайд этиб ўтилган паст ахлоқий тарбияга эга бўлган ва интеллектуал даражаси юқори бўлмаганларга қараганда низоли вазиятларда ўз ҳис-туйғуларини бошқаришда қийинчиликка учрамайди, деб ҳисобловчи олимларнинг фикрларига тўла қўшилиш мумкин.

Тўғри, кимдир томонидан содир этилган зўрлик, ҳақорат қилиш ёки бошқа ғайриқонуний ҳаракатлар жамиятдаги ахлоқий нормаларга амал қилувчи ҳар қандай шахсда ҳам салбий жавобни қайтаришга ёки негатив эмоцияни намоён қилишга сабаб бўлиши мумкин, аммо ҳуқуқий онги ва маданияти юқори бўлган шахсда жавоб реакцияси “қўзғатувчи”га зарар етказиш шаклидаги хулқ-атворни содир этишга олиб келмайди.

Ҳуқуқий онги ва маданияти юқори бўлган шахс қандай кучли руҳий ҳаяжон бўлишига қарамасдан ўз ҳаракатларига ҳуқуққа хилофлик нуқтаи назаридан танқидий баҳо бера олади. Инсон организми, ҳатто руҳий бузилиш ҳолатларида ҳам у ёки бу вазиятдан чиқиш йўлини кўрсатувчи кучли мослашувчанлик қобилиятига эга [15].

Инсоннинг тарбия даражаси, унинг ҳуқуқий дунёқараши, ҳуқуқий маданияти аффе́ктнинг ривожланишига ўзига хос жиддий таъсир кўрсатади. Бу ижобий хусусиятлар ҳамини мураккаб ҳаётий вазиятларда шахснинг ўз хулқ-атворини танлашига муҳим таъсир кўрсатади.

Шундай экан, аффе́ктга бўлган мойиллик маълум даражада ироданинг сустиги ҳамдир. Одатда, аффе́кт ҳолатига учраганлар ўз ҳис-туйғуларини бошқаришни ўрганмаган шахслар саналади, ушбу тоифа шахсларни бир сўз билан “эмоционал тартибсиз” шахслар деб ҳам аташ мумкин. Ҳар бир шахс ўз ҳаётида аффе́ктга турли вазиятларда тўқнаш келиши мумкин, лекин ҳар доим ҳам унинг ривожланишига йўл қўйиб бермайди.

Ўрганилаётган жиноятларнинг ўзига хослиги шундаки, аффе́кт ҳолатида жиноят содир этган шахс хулқ-атвориға нафақат унинг шахсини тавсифловчи салбий хусусиятлар (жамиятда ўрнатилган нормаларға зид зарарли одатлар ва қарашлар), балки шахснинг шаъни ёки қадр-қимматиға қилинган ғайриқонуний тажовузларға нисбатан ўз муносабатини билдириш орқали жамиятда адолатни ўрнатишға бўлган айбдор позициясини ифодаловчи ижобий жиҳатлар ҳам таъсир кўрсатади. С.С. Ниёзова олиб борган тадқиқотларға кўра, “одам ўлдириш жиноятининг 10 фоизида виктим ҳолат шахсларнинг эпизодик (вақтинчалик) хулқ-атвори оқибатида тасодифан юзага келса, 90 фоизида шахсларнинг актив-салбий виктим хулқ-атвори оқибатида юзага келади” [16].

“Маълумки, “оқланган” аффе́кт шаклида содир этилган жиноятларға хос жиҳатлардан бири бу – айбдор хулқ-атворининг мотивида алоҳида тубан ниятлар мавжуд бўлмаслиги”, деб ҳисоблайди Б.В. Сидоров. Бу ҳолатда айбдор шахси бир-бириға қарама-қарши бўлган турли-туман хусусиятларни ўзида акс эттирувчи мураккаб ҳодиса сифатида намоён бўлади. Ушбу ўзига хослик бир қарашда айбдорни жамиятда ўрнатилган нормаларни бузувчи шахс сифатида намоён этмаса-да, лекин жинойий хулқ-атвор ва айбдор шахси ўртасидаги ўзига хос боғлиқликни кўрсатиб беради. Мазкур боғлиқликни шахснинг хулқ-атвориға таъсир кўрсатувчи ташқи таъсирлардан ажратмаган ҳолда, айбдорнинг аниқ бир вазиятда жамиятда ўрнатилган нормаларға зид ҳаракат қилишиға олиб келган жабрланувчининг ғайриқонуний ҳаракатлари билан биргаликда таҳлил қилиш лозим.

Жиноятчи шахсини криминологик тавсифлашда социал-демографик белгилар муҳим рол ўйнайди [17]. Ушбу белгилар аниқ бир шахснинг шаклланиш манбаларини ва аффе́кт ҳолатида субъектнинг жинойий хулқ-атвориға таъсир кўрсатувчи ҳолатларни аниқлаш имконини беради.

Тадқиқотларимиз жараёнида аниқланган маълумотларға кўра, аксарият жиноят ишлари бўйича суд-психологик экспертизаси ўтказилмасдан шахснинг жиноят содир этилган вақтдаги хулқ-атворини кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида содир этилмаган, деб топилаётганлиги амалиётда мазкур тоифадаги жиноятларни нотўғри квалификация қилинишиға олиб келмоқда. Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси судлари томонидан 2014–2017 йиллар ва 2018 йилнинг 9 ойида кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатида содир этилган жиноятларнинг (ЖК 98-,106-моддалар) сони статистик таҳлил қилинганида, ушбу жиноятларнинг умумий жиноятчилик сонига нисбати жуда кам эканлиги аниқланди. Хусусан, республика бўйича 2014 йилда 7 та, 2015 йилда 10 та, 2016 йилда 10 та, 2017 йилда 12 та, 2018 йилнинг 9 ойи давомида 5 та иш кўрилиб, жами 47 нафар шахсга нисбатан ЖК 98-,106-моддалари билан жиноят иши қўзғатилган. Суд томонидан ҳукм чиқарилганларнинг 38 нафари эркаклар, 7 нафари аёллар, 1 нафари вояга етмаган шахслар ва 1 нафари 60 ёшдан ошган шахсни ташкил қилади. Юқорида

айбдор деб топилган 47 нафар шахснинг 19 нафарига нисбатан жазо тайинланиб, ҳукм чиқарилган, шундан 12 нафарига нисбатан озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланган [18].

Психологларнинг тасдиқлашича, эркакларга нисбатан аёллар аффект ҳолатида содир этиладиган жиноятларнинг жабрланувчисига айланиши ҳолатлари юқори даражани ташкил этади. Умуман олиб қараганда, мазкур тоифа жиноятларда аёллар ва эркаклар жиноятчилигининг статистик ҳолати ўзининг ижтимоий аҳамиятига ҳам эга. Қ. Абдурасулованинг ижтимоий ҳаётдаги бир хил ҳодисалар эркак ва аёлларнинг хулқ-атвориغا турли таъсир кўрсатади [19], деган фикрларини тўла қўллаб-қувватлаймиз.

Аффект ҳолатида жиноят содир этувчи аёллар сонининг юқори эканлиги жинсларни физиологик ажратилиш билан эмас, балки низоли вазиятларда ўзини тутиш ва бошқалар билан ўзаро муносабатни шакллантирувчи ижтимоий алоқаларнинг ривожланишидаги тафовут билан белгиланади [20].

Жамият ва оилада аёлларни тутган ўрни, оила ҳақида ғамхўрлик қилиш юкининг кўпчилик ҳолатларда аёллар зиммасига тушаётганлиги кўпчилик аёллар томонидан содир этиладиган мазкур тоифадаги жиноятларнинг ўзига хос жиҳатларини намоён қилади.

Эр ёки отанинг алкоголь маҳсулотларга ружу қўйганлиги, муттасил равишда оила аъзоларининг ҳақорат қилиниши, эркак кишининг хиёнати ва бошқа шунга ўхшаш ҳолатлар аёл руҳиятига зарар етказиши ва унинг аффект ҳолатига тез чалинишига замин яратади.

Аёллар ўз табиатига кўра низоли вазиятларни зўрлик ишлатиш йўли билан ечишга мойил бўлмайдилар, улар, кўпинча, ўзларига етказилган озорни сабр ва ирода билан қарши оладилар. Агар аёллар томонидан аффект ҳолатида бошқа шахснинг ҳаёти ёки соғлиғига нисбатан тажовуз қилинган бўлса, демак, бу муттасил равишда уларга нисбатан содир этилган зўрлик ёки оғир ҳақорат ёхуд бошқа ғайриқонуний ҳаракатларнинг натижаси саналади. Чунки аёллар ўзларининг табиатига кўра уларга нисбатан бир маротаба содир этилган ғайриқонуний ҳаракат ёки зўрликка нисбатан одам ўлдириш даражасидаги зўрлик билан жавоб қайтармайди. Қ. Абдурасулованинг фикрича, зўрлик ишлатилган оғир жиноятлар (одам ўлдириш, баданга оғир шикаст етказиш) аёллар томонидан, асосан, оила-рўзғор муҳитида содир этилади [21].

Аксинча, аффект ҳолатида эркаклар томонидан содир этиладиган жиноятчилик мазкур тоифадаги аёллар жиноятчилигига нисбатан эркак шахсининг бесабрлиги ва тез хафа бўлишлиги, ғурур ва қадр-қимматга етказилган зарарга нисбатан кескин реакция билдирилиши билан ажралиб туришини кўрсатиб беради. Эркаклар низоли вазиятларда куч ишлатиш ёки зўрлик орқали уни ечишга уриниши билан характерланади, бу жараённинг янада тезлашувига асосий омил бўлиб, муттасил алкоголь маҳсулотларининг истеъмол қилиниши замин бўлади.

Мазкур тоифадаги жиноят ишларини ўрганиш натижасида маҳкумларни қуйидаги икки гуруҳга ажратиш мумкин:

Биринчи гуруҳ – узоқ муддат давомида руҳий бузилиш ҳолатида бўлган; жабрланувчи томонидан мунтазам равишда ҳақоратга учраган, бир неча маротаба зўрлик ишлатиши натижасида салбий ҳис-туйғуларни аккумуляция бўлишига олиб келган ҳамда шу каби бир вазият натижасида кучли руҳий ҳаяжонланиш (аффект) ҳолати вужудга келган шахслар.

Иккинчи гуруҳга эса жабрланувчи билан нормал муносабатда бўлган, лекин жабрланувчи томонидан кутилмаганда содир этилган ахлоққа зид ёки ҳуқуққа хилоф ҳаракатлар натижасида аффект ҳолати вужудга келган ва жиноят содир этган маҳкумлар киради.

Жиноят содир этилгунга қадар жабрланувчи ва айбдор ўртасидаги ўзаро яхши муносабатнинг мавжудлиги, аввало, кутилмаганда жабрланувчи содир этадиган ҳуқуққа хилоф ёки ахлоққа зид ҳаракатларнинг айбдорда кучли руҳий ҳаяжонланиш ҳолатини вужудга келтиришдаги юқори даражадаги таъсиридан далолат беради.

Ўрганилган жиноятларнинг кўпчилик қисми оилавий-маиший низолардан (оилада, қариндошлар ўртасида, қўшнилар ва бошқа яқин танишлар) келиб чиққан ҳолда содир этилган бўлиб, бу ҳолат жабрланувчи ва айбдорнинг бир-бири билан яқин таниш бўлганлигидан далолат беради.

Тадқиқотларга кўра, ЖК 98-, 106-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган маҳкумларнинг 68%и оилали бўлиб, кўпчилик ҳолатларда бир неча фарзандларга эга бўлган шахслардир. Ушбу ҳолатда турмушга чиққан аёлларнинг ҳиссаси 90% ни ташкил этганлиги ҳам диққатга сазовор. Аффект ҳолатида жиноят содир этган шахсларнинг жиноят содир этиш ёшини таҳлил қилиш ҳам бизга мазкур тоифадаги жиноятларининг ўзига хослигини кўрсатиб беради.

2014–2017 йиллар давомида содир этилган аффект ҳолатидаги жиноятларнинг таҳлили бизга қуйидаги маълумотларни тақдим этди. Жумладан, ушбу жиноятларни содир этган шахсларнинг катта қисми етарли даражада таълим ва паст даражадаги маданиятли шахсларни ташкил этганлиги ҳам диққатга сазовор. Таҳлил қилинган жиноятларни содир этган айбдорларнинг 20,1%и умумий ўрта таълим босқичини, ўрта-махсус маълумотлилар эса 77,6%, олий маълумотлилар эса 2,9% ни ташкил этади.

Юқоридаги статистик маълумотлардан кўриниб турибдики, мазкур тоифадаги жиноятлар, асосан, 18-30 ёшлардаги шахслар томонидан содир этилади. Айниқса, бу кўрсаткич эркак жинсидаги шахсларга хосдир. Мазкур ёш тоифаларидаги шахслар томонидан содир этилган жиноятларнинг жабрланувчилари, асосан, айбдорнинг дўстлари ёки унга яқин муносабатда бўлган шахслардир.

Жиноят содир этган шахснинг ёши унинг шахсини ўрганишда муҳим роль ўйнашига, энг аввало, шахснинг ўз ёши ва ундан келиб чиқадиган дунёқараши жамиятда уни ўраб турган атрофдагиларнинг унга кўрсатаётган таъсири натижасида пайдо бўлиши билан боғлиқдир. О.Ольшевска ўтказган тадқиқот натижаларига кўра қуйидаги хулосага келган: “Жиноят содир этган шахснинг марказий асаб системаси қанчалик шаклланиш босқичида бўлса, шу даражада эмоционал ҳолатининг вужудга келиши осон ва тўсатданликни касб этади” [22].

Шахс ёши улғайган сари инсон асаб тизимига юқоридаги жиноят содир этишга сабаб бўлувчи ҳолатларнинг таъсири ҳам камая бошлайди. 21-50 ёш ўзининг ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Айнан шу ёш оралиғидаги шахслар жамиятда ўз ўрнига эга бўла бошлаганини ва оилада ҳал қилувчи вазифани бажарувчи шахс масъулиятини ўзида ҳис қила бошлайди.

Шахсий ҳаётдаги омадсизликлар, оилавий муносабатлардаги муаммолар, турли доимий касалликлар ва бошқа асаб тизимини тамоман издан чиқарувчи ҳолатлар, умуман олганда, инсон фаолиятига ўзининг салбий таъсирини кўрсатади.

Ўтказилган статистик тадқиқотларнинг таҳлилига кўра, 2014-2017 йилда ЖК 98-, 106-моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир этган айбдорларнинг 84,4%и эркак жинси вакиллари томонидан, 16,6%и эса аёллар томонидан содир этилганлиги аниқланган.

Аффект ҳолатида содир этилган жиноятлар учун жинойий жавобгарликка тортилган шахсларнинг 55%и меҳнат фаолият билан шуғулланса, 45%и эса ўқиш ёшдагиларни ташкил этади [23].

Олиб борилган тадқиқотлар натижасида амин бўлдики, фаол жамият ҳаётидан ажралганлик, дунёқараш ва маълумотнинг паст даражадалиги, шахс манфаати ва ҳаракатларининг бир ёқламалиги, фақатгина ўз шахсий муаммоларини барча нарсдан устун қўйиш, кўпчилик ҳолатларда камбағаллик ёки оилавий етишмовчиликнинг мавжудлиги шахсда низоли вазиятларда бошқа бир шахс томонидан содир этилган ғайриқонуний ҳаракатларга нисбатан номувофиқ ҳаракат қилиш ва аффект ҳолатининг вужудга келиш мойиллигини кучайтиради.

Мазкур жиноятларнинг кримнологик тавсифида жиноят содир этган шахснинг индивидуал-психологик ўзига хослиги, хусусан, асаб фаолиятининг тури, темпераменти, бошқа психофизиологик ўзига хослиги муҳим аҳамият касб этади. Ушбу хусусиятлар аффектнинг вужудга келишини осонлаштиради ва бу, ўз навбатида, криминал хулқ-атворнинг амалга ошишига туртки бўлувчи омил бўлиб хизмат қилади. Бу шахснинг ўзига хос белгилари ҳамда бошқа жиноят содир этишга туртки бўлувчи ҳолатлар барчаси биргаликда бизга аффект ҳолатида содир этиладиган жиноятларда асосий ролни шахснинг ижтимоий-психологик жиҳатлари ташкил этади, деган хулосага келишимизга олиб келади.

Шундай қилиб, индивид табиатини жамиятдан ажратган ҳолда тасаввур қилиб бўлмайди, чунки инсоннинг қобилияти узоқ йиллар давомида жамиятдаги ижтимоий муносабатлар жараёнида шаклланади ва бу, ўз навбатида, шахснинг ижтимоий-психологик ривожланишига таъсир кўрсатади. Ижтимоий омиллар инсон руҳияти ва ҳаётининг фаолиятида муҳим роль ўйнайди. Шу сабабли шахснинг ғайриқонуний ҳаракатларни содир этишига нафақат эмоционал кўзғалиш асос бўлади, балки ушбу эмоционал портлашга замин ҳозирлаган ижтимоий-иқтисодий шароитлар ва жамиятнинг таъсири ҳам муҳим туртки бўлиши мумкин.

Демак, аффект ҳолатида жиноят содир этган шахс бу ҳаракатлари билан ўзининг ҳақиқий социал қиёфасини ҳам кўрсатади. Гарчи бу каби жиноятлар олдиндан ўйланмаган ҳолда содир этилса-да, лекин у тасодифийликни ҳам ўзида касб этмайди, шахс ғайриқонуний ҳаракатлари орқали жамиятдаги ижтимоий қадриятларга бўлган иродавий муносабатини ифодалайди. Бу иродавий муносабатларнинг шаклланиши ва пайдо бўлишига эса жамиятдаги ижтимоий муносабатларнинг таъсири замин бўлиб хизмат қилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Крутько О. Қасдан одам ўлдириш. // Ҳаёт ва қонун. 2005. – №3. – Б. 38–39. // Krutko O. Intentional killing // Life and Law. 2005. – No. 3. – В. 38–39.
2. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – С. 115. // Nagaev V.V. Fundamentals of forensic psychological examination. – М.: UNITY-DANA, 2000. – S. 115.
3. Синтковская О.Д. Аффект: криминально-психологическое исследование. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С.13. // Sitkovskaya O.D. Affect: criminal psychological research. – М.: Yurlitininform, 2001. – P.13.

4. Уголовное право России. Учебник для вузов. В 2-х томах. Т. 1. Общая часть. Ответственные редакторы и руководители авторского коллектива – доктор юридических наук, профессор А.Н. Игнатов и доктор юридических наук, профессор Ю.А. Красиков. – М.: Издательство НОРМА // Издательская группа НОРМА –ИНФРА М), 2000. – 639 с. (The criminal law of Russia. Textbook for high schools. In 2 volumes. T. 1. The general part. Responsible editors and leaders of the team of authors – Doctor of Law, Professor A.N. Ignatov and Doctor of Law, Professor Yu.A. Krasikov. – M.: NORMA Publishing House (NORMA – INFRA M Publishing Group), 2000. – 639 p.

5. Абдурасулова Қ.Р. Криминология. Альбом схемалар. – Тошкент: ТДЮИ, 2005. – 167 б. // Abdurasulova Q.R. Criminology. Album schematic. – Toshkent: TDYUI, 2005. – 167 p.

6. Абдуллаев И. “Жиноятчи шахси”. // Ҳаёт ва қонун. 2004. – №6. – Б. 27-28. // 6. Abdullaev I. "Person of the criminal." // Life and Law. 2004. – No. 6. – P. 27-28.

7. Зокирова О. Рашк туфайли жиноят содир этган шахсларнинг ўзига хос хусусиятлари. // Ҳуқуқ – Право – Law.2002. – №2 (18). – Б. 32-33. // Zakirova O. Characteristics of those who commit crimes because of jealousy. // Law – Pravo – Law.2002. – No. 2 (18). – P. 32-33.

8. Резник Г.М. Личность преступника: правовое и криминологическое содержание // Личност преступника и уголовная ответственность. – Саратов, 1981. – С.29. // Reznik G.M. The identity of the offender: legal and criminological content // The identity of the offender and criminal liability. – Saratov, 1981. – P.29.

9. Жалилов О. Жиноят содир этилишида муҳитнинг таъсири. // Huquq va burch. 2010. – №2 (50). – Б. 53-54. // Jalilov O. Impact of the environment on crime. // Right and duty. 2010. – No. 2 (50). – P. 53-54.)

10. Крутько О. Қасддан одам ўлдириш. // Ҳаёт ва қонун. 2005. – №3. – Б. 38-39. // Krutko O. Intentional killing // Life and Law. 2005. – No. 3. – P. 38-39.

11. Журавель Е.Г. Психические состояния личности и их психолого-правовая оценка // Юридическая психология. 2011. – №1. – С. 2-4. // Zhuravel E.G. Mental states of personality and their psychological and legal assessment // Legal Psychology. 2011. – No. 1. – P. 2-4.

12. Марковичева Е.В. Использование судебно-психологических и комплексных судебных психолого-психиатрических экспертиз в доказывании по уголовным делам // Юридическая психология. 2008. – № 5. –С. 11. // Markovicheva E.V. The use of forensic psychological and comprehensive forensic psychological and psychiatric examinations in evidence in criminal cases // Legal Psychology. 2008. – No. 5. –P. 11)

13. Ратинова Н.А. Саморегуляция поведения при совершении агрессивно-насильственных преступлений: Диссертация... канд. психол. наук..М., 1998. –С. 208. // Ratinova N.A. Self-regulation of behavior when committing aggressively violent crimes: The dissertation ... psychol. Sciences. M., 1998. – P. 208.

14. Хамидов Д.Х. Значение типологии личности преступника в организации общей профилактики насильственных преступлений. // Ҳуқуқ – Право – Law.2002. – №4. – С. 38-41. // Khamidov D.Kh. The importance of the typology of the identity of the offender in the organization of the general prevention of violent crimes. // Law – Pravo – Law.2002. – No. 4. – P. 38-41.

15. Раджабов Ш.Р. Уголовно-правовой и криминологический анализ убийств, совершённых в состоянии аффекта: Диссертация... канд. юрид. наук. Махачкала, 2003. – С. 192. // Radjabov Sh.R. Criminal law and criminological analysis of murders committed in the state of passion: the Dissertation ... cand. legal sciences. Makhachkala, 2003. – P. 192.
16. Ниёзова С. Жиноят ва виктимологик таҳлил. // Huquq va burch. 2009. – №9 (45). – Б. 49-51. // Niyazova S. Crime and Viktimological Analysis. // Right and duty. 2009. – No. 9 (45). – P. 49-51.
17. Абдурасулова Қ.Р., Зокирова О. Криминология. Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: ТДЮИ, 2003. – Б. 77 // Abdurasulova Q.R., Zakirova O. Criminology. Educational-methodical manual – Т.: TSIL, 2003. – P. 77.
18. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 2018 йил 26 ноябрдаги 07/18-280-сон хати. // Letter from the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated November 26, 2018 № 07 / 18-280.
19. Абдурасулова Қ. Р., Зокирова О. Криминология. Ўқув-услубий қўлланма– Т.: ТДЮИ, 2003. – Б.77 // Abdurasulova Q. R., Zakirova O. Criminology. Educational-methodical manual – Т.: TSIL, 2003. – P.77
20. Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. – М.: Юрид. лит., 1992. – С. 243. // Antonyan Yu.M. Crime among women. – М.: Yurid. lit., 1992. – P. 243
21. Абдурасулова Қ. Р., Зокирова О. Криминология. Ўқув-услубий қўлланма– Т.: ТДЮИ, 2003. – Б.77 // Abdurasulova Q. R., Zakirova O. Criminology. Educational-methodical manual – Т.: TSIL, 2003. – P.77
22. Ольшевская О. Роль и значение эмоций. – Минск: Беларусь, 1968.–С.18. // Olshevskaya O. The role and importance of emotions. – Minsk: Belarus, 1968. – P. 18.
23. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг статистик маълумотлари. (Statistical data of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan).